Arkeologisk **utredning** på Björkö

Arkeologisk utredning steg 1
Björkö 3:154, 3:317, 3:32, 3:65, 3:67
Öckerö socken och kommun
Johanna Lega och Robin Eriksson
Kulturmiljö, Förvaltningen för kulturutveckling
KU Arkeologisk rapport 2021:31

Arkeologisk **utredning** på Björkö

Arkeologisk utredning steg 1
Björkö 3:154, 3:317, 3:32, 3:65, 3:67
Öckerö socken och kommun
Johanna Lega och Robin Eriksson
Kulturmiljö, Förvaltningen för kulturutveckling
KU Arkeologisk rapport 2021:31

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN

Författare Johanna Lega och Robin Eriksson
Grafisk form, layout och teknisk redigering Gabriella Kalmar
Omslagsbild Fotot visar utsikt från ett krön inom utredningsområdet. Foto taget av Johanna Lega.

Förvaltningen för kulturutveckling
Vänerparken 13
462 35 Vänersborg
tel. 010-441 42 00
http://vgregion.se/kulturutveckling

Innehåll

Sammanfattning 8
nledning 8
Syfte och metod 8
Landskap och fornlämningar 13
Genomförande och resultat 13
Kart- och arkivstudier 13
Åtgärdsförslag och resultat i förhållande till undersökningsplanen 14
Litteratur 16
Otryckta källor 16
Tekniska och administrativa uppgifter 17
Bilagor 18

Figur 1. Utdrag ur Esri, National Geografic world map, över Västra Götalands län med platsen för utredningen markerad.

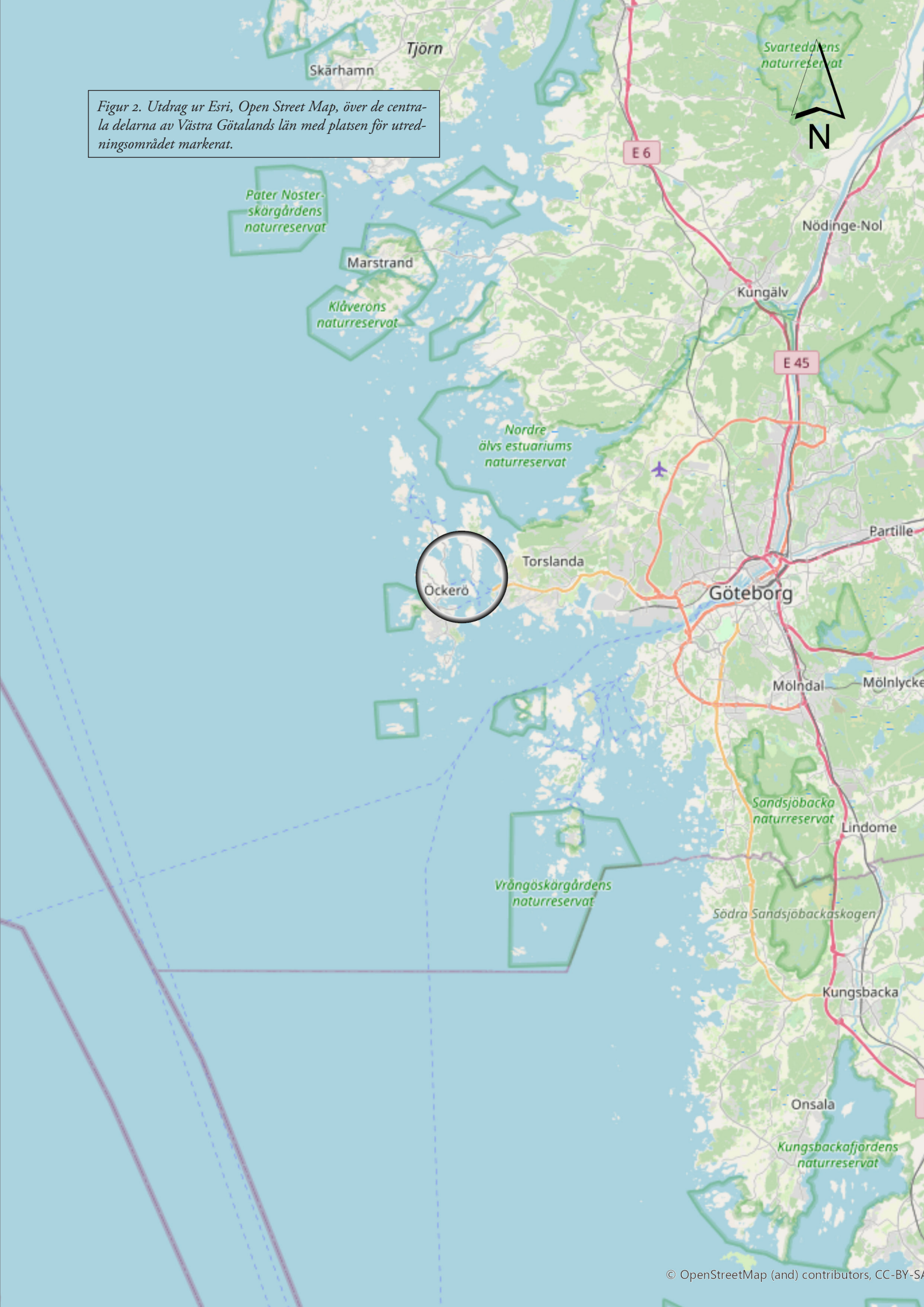

Figur 2. Utdrag ur Esri, Open Street Map, över de centrala delarna av Västra Götalands län med platsen för utredningsområdet markerat.

Figur 3. En av stengärdsgårdarna inom utredningsområdet. Foto Johanna Lega.

Sammanfattning

Kulturmiljöenheten inom Förvaltningen för kulturutveckling har genomfört en arkeologisk utredning Steg 1 på Björkö. Området bestod huvudsakligen av hälleberg med det förekom också svackor bevuxna med gräs, lövträd och tall.

Vid utredningen kunde flera stengärdsgårdar konstateras i utredningsområdet. I samband med kart- och arkivstudier kunde det fastställas att en del av dessa var aktiva fastighetsgränser. Några gärdsgårdar utgjorde dock den gamla gränsen för Björkö Sörgård, vilken inte längre är aktiv. Gården är känd sedan slutet av 1600-talet och gränsen finns utritad på kartmaterial från 1760. Dessutom påträffades en del stengärdsgårdar som inte var aktiva gränser men inte heller kunde återfinnas i historiskt kartmaterial. Om dessa en gång fungerat som gränser är oklart, men de förefaller hägna in åker- och betesmark.

Direkt öster om utredningsområdet påträffades ett sjömärke i form av ett kummel på ett krönläge. Det bedömdes vara i aktivt bruk. Förövrigt påträffades inget av arkeologiskt intresse.

Förvaltningen för kulturutveckling bedömer att inga ytterligare arkeologiska insatser är nödvändiga inför fortsatt exploatering inom utredningsområdet. Det är dock önskvärt att stengärdsgårdarna kan bevaras i så stor utsträckning som möjligt, både ur natur- och kulturmiljöperspektiv. Särskilt bevarandevärd är den gamla gränsen för Björkö Sörgård som är rödmarkerad på kartan.

Inledning

Den 25 februari 2021 utfördes en arkeologisk utredning steg 1 inom fastigheterna Björkö 3:154, 3:317, 3:32, 3:65, 3:67 i Öckerö socken och kommun. Anledningen var att kommun arbetade med att ta fram en fördjupad översiktsplan för bostäder och andra verksamheter på Björkö. Projektet utfördes med tillstånd av länsstyrelsen i Västra Götalands län (diarienummer: 431-5235-2021). Johanna Lega var projektledare och fältarbetsledare, övriga medverkande arkeologer var Mats Hellgren, båda från Kulturmiljö, Förvaltningen för kulturutveckling inom Västra Götalandsregionen.

Syfte och metod

Syftet med utredningen var att klargöra om okända fornlämningar fanns inom planområdet. Vid undersökningens avslutande skulle samtliga lämningar inom området vara kända och bedömda avseende fornlämningsstatus.

Utredningen genomfördes i form av en okulär besiktning med syfte att hitta och bedöma eventuella fornlämningar som var synliga ovan mark. En sökning efter lämpliga lägen för förhistorisk bosättning gjordes samtidigt. Dokumentationsmetoderna bestod av inmätning med GPS, digitalfotografering samt digital fältdokumentation i appen Arkeo.

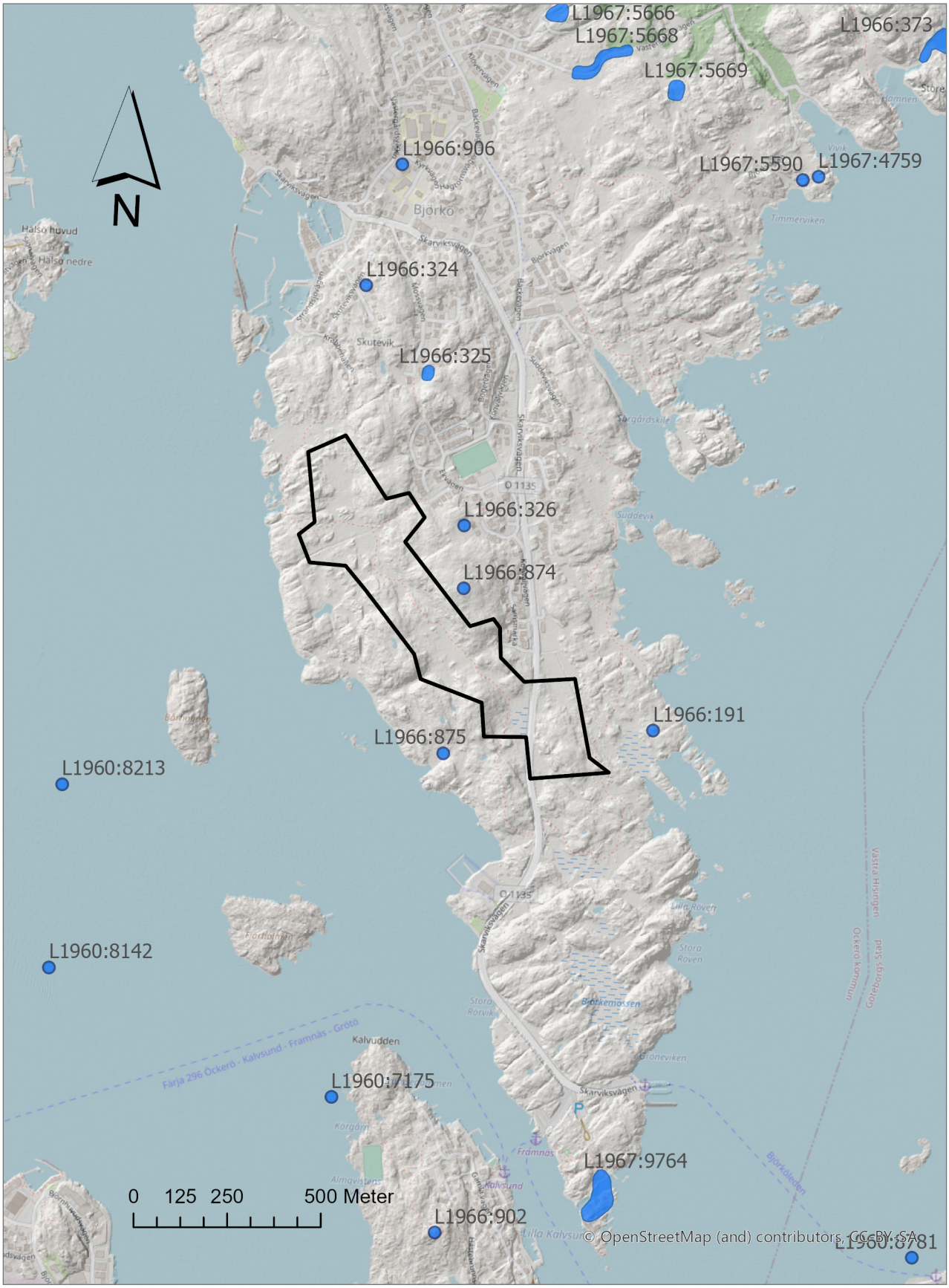

Figur 4. Utdrag ur Esri, Open Street map, i skala 1:10 000 som visar förundersökningsområdet samt omgivande fornlämningar.

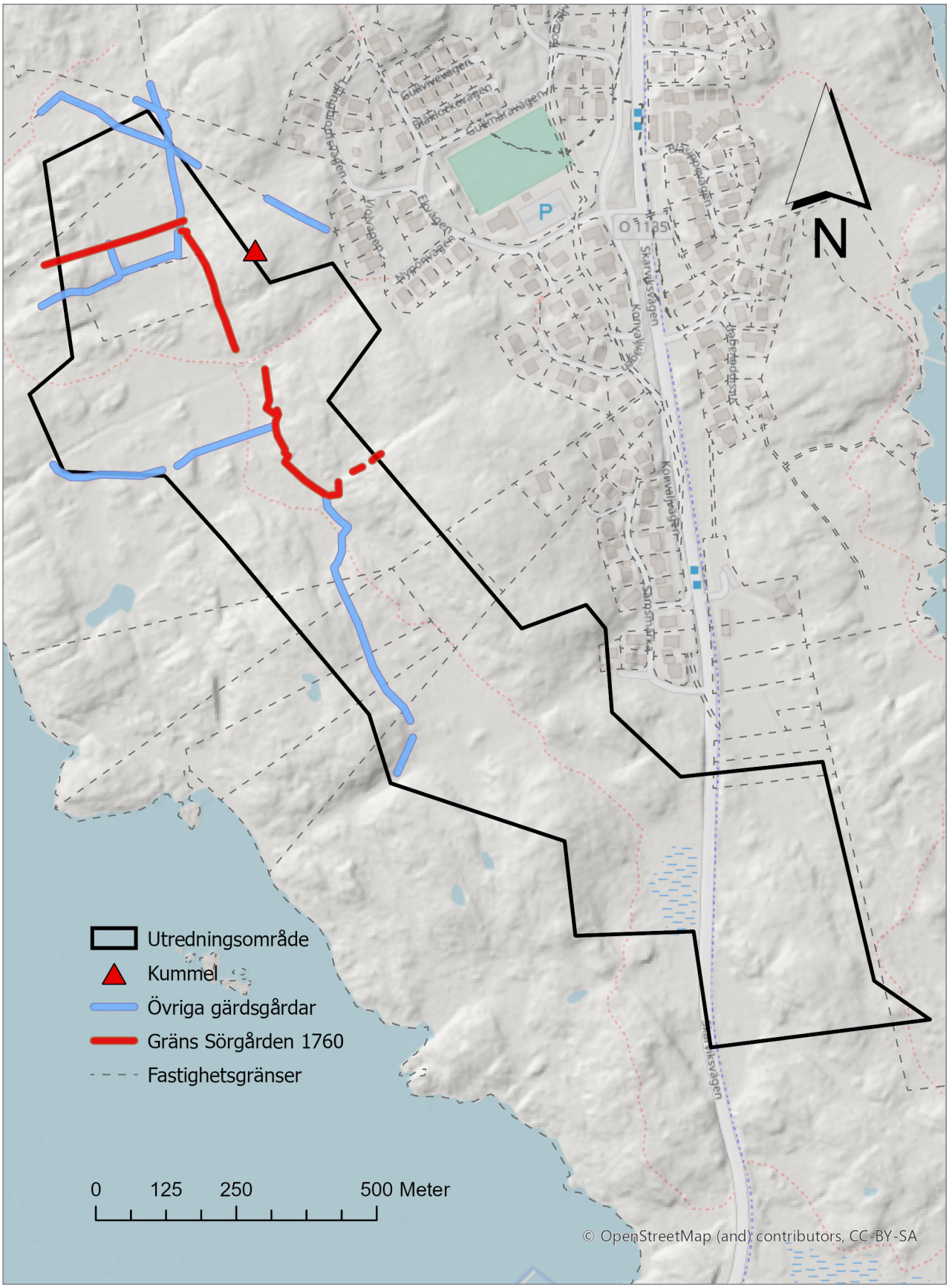

Figur 5. Plan över ytan med stengärdsgårdarna och kumlet markerade.

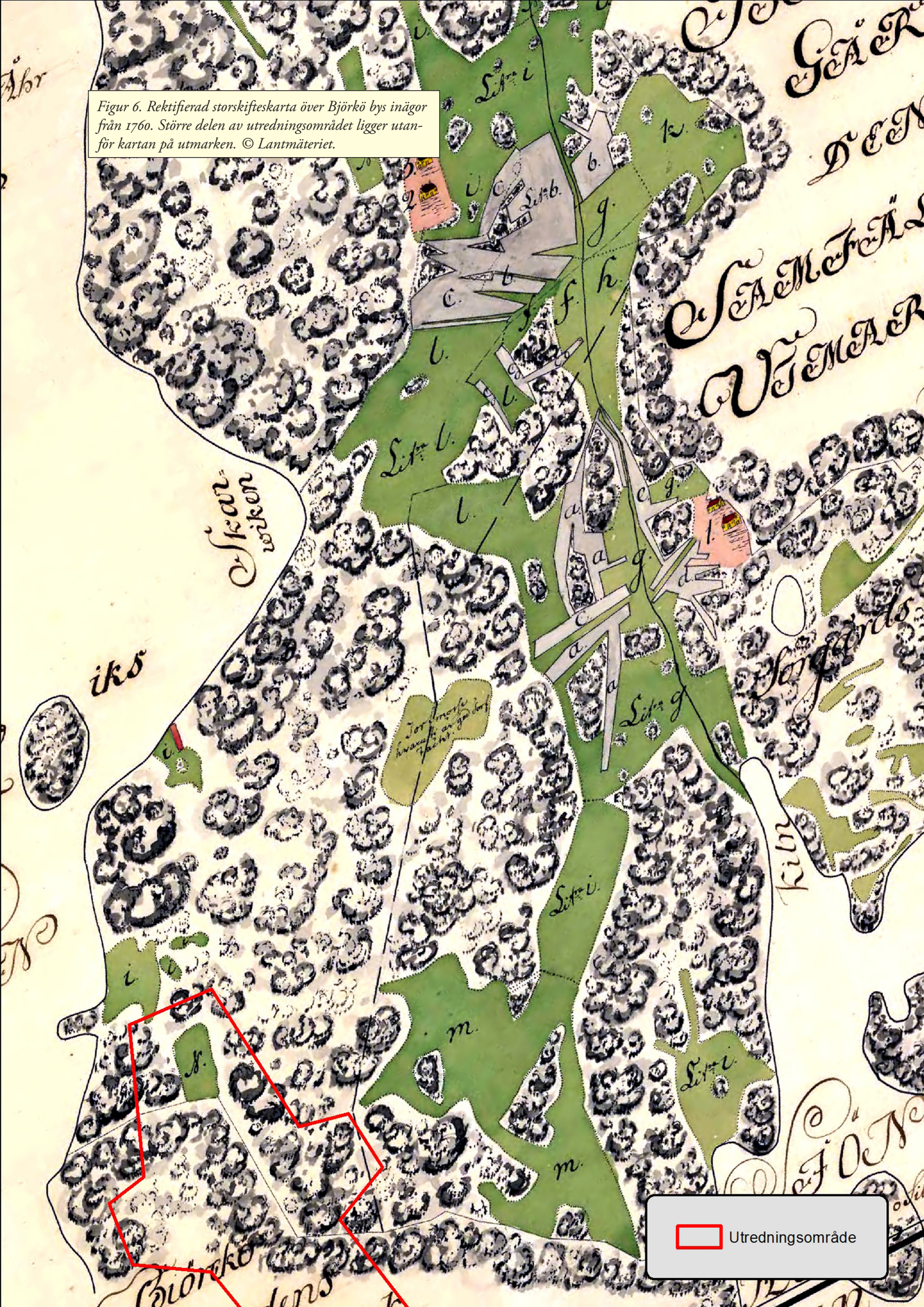

Figur 6. Rektifierad storskifteskarta över Björkö bys inägor från 1760. Större delen av utredningsområdet ligger utanför kartan på utmarken. © Lantmäteriet.

Figur 7. Rektifierad karta över utmarken från 1797 som ligger till grund för storskiftet. © Lantmäteriet.

Landskap och fornlämningar

Det aktuella området låg på Björkö i Göteborgs norra skärgård. Björkö ligger mellan Öckerö och Hisingen och landskapets karaktär är idag typiskt Bohuslänskt skärgårdslandskap med kala klippor. Utredningsområdet var omkring 73 hektar stort och beläget på den sydvästra delen av Björkö på en höjd av mellan 10 och 30 meter över havet. Terrängen utgjordes av hällmark med ljung- och lövslybevuxna klippskrevor. Jordmånen bestod framför allt av urberg med enstaka partier postglacial sand. De sandiga partierna var lågt belägna och eftersom de omgavs av berg ansamlade de vanligtvis mycket vatten.

Närliggande fornlämningar utgjordes av en stensättning (L1966:191) och en boplats (L1966:325). I närområdet fanns även övriga kulturhistoriska lämningar i form av en tomtning som ej kunnat återfinnas vid senare inventeringar (L1966:875), en fornlämningsliknande lämning (L1966:874) och två fyndplatser för flinta (L1966:326 och L1966:324).

Genomförande och resultat

Vid den okulära inventeringen av utredningsområdet påträffades flera stengärdsgårdar. I samband med kart- och arkivstudier kunde det fastställas att en del av dessa är aktiva fastighetsgränser. Några gärdsgårdar utgjorde den gamla gränsen för Björkö Sörgård vilken inte längre är aktiv. Dessutom påträffades en del stengärdsgårdar som inte var aktiva gränser men inte heller kunde återfinnas i historiskt kartmaterial. Om dessa har varit fastighetsgränser eller andra typer av hägnader är oklart men de förefaller hägna in åker- och betesmarken. För övrigt påträffades inget av arkeologiskt intresse.

Kart- och arkivstudier

Enligt den tidigaste skriftliga källan, Biskop Eysteins jordebok från 1399 stavas namnet som Biærkøy och betyder just ö med ett björkbestånd. Det samma gäller Öckerö som betyder ek-ön. Byn har tre gårdar Väster-, Bånge- och Sörgården. Jordnaturen har varierat genom tiden för gårdarna men Sörgården, där utredningsområdet ligger var 1/1 skattehemman. Förutom byn fanns även hemmanen Huvudet, Ryd och Nolö.

Den första storskaliga kartan över ön är en storskifteskarta från 1760 som visar att byn var lokaliserad mitt på ön med den gemensamma utmarken i norr respektive söder. Södergården ligger lite avskilt från Västergården och Bångegården som har sina ägor och tomt tillsammans norr om Södergården. Alla gårdarna är markerade med stiliserade hus. Norra delen av utredningsområdet täcker en del av inägan medan största delen ligger på det som tidigare var den södra utmarken. Det som ligger på inägan är till stor del markerat som berg förutom littera *N* som är ängsmark.

Vid tiden för skiftet tillhör Björkö Torslanda socken. Protokollet till kartan berättar att det inte finns någon skog förutom lite buskar på bergen och att torv brukas som bränsle. Tillräckligt fiske finns i Saltsjön, vilket åborna nyttjar och har sin huvudsakliga näring ifrån. Fångsten säljer de i Göteborg. Under tiden vid skiftet sker en förbättring av åkrarna i byn. Åkern Skårfva som består av sank sandmylla vid tillfället ger 1 gånger kornet och är näst intill att förbättras medelst dikning, vilket kan behövas med det namnet och den nuvarande avkastningen.

Nästa karta från 1797 visar utmarkerna på ön som nu tillhör Öckerö socken. Själva protokollet är svårläst och kartan visar endast berg och betesmark inom utbredningsområdet. Utanför utredningsområdet, längre söderut på utmarken finns flera bebyggelsekluster knutna till fiskenäringen utritade, Lilla och Stora Rörvik samt trankokeriet Skiäret.

Laga skifte sker för Björkö mellan 1845 och 1862. Nu är byggnaderna i gårdarna inmätta och utritade på kartan och en stor expansion av åkern har skett på ängsmarkens baskostnad. Lyckor har även uppkommit långt ifrån gårdarna mellan bergen. Det av utredningsområdet som ligger på Sörgårdens mark består av berg och sank betesmark. Namn på vissa områden är Björkmossen och Limebacken eller Linnebacken. I den södra delen av utredningsområdet finns en väg utritad. Kartan över Väster- och Bångegården från 1861 visar liknande terräng med berg och mossar. På bergen är det två punkter utritade vilka markerar sjömärken i form av kummel som fortfarande finns står kvar.

Den ekonomiska kartan från 1936 visar de nya fastighetsgränserna över landskapet som är kala berg med mossdrag emellan, i södra hörnet finns lite odlad mark. Ingen bebyggelse eller infrastruktur i området. 1973 ritas nästa ekonomiska karta och den visar ett liknande landskap (se bilaga 1). Skillnaden är att vägen till samhället från färjeläget går genom södra delen, en luftburen ledning likaså samt att en pälsdjursfarm nu har byggts i norra delen. Dagsläget har inte förändrats mycket sedan 1973, ledningen är borta och en del anläggningar vid pälsdjursfarmen har försvunnit. De sankare markerna i dalarna mellan berghällarna har börjat växa igen med

Figur 9. Strax öster om utredningsområdet påträffades ett sjömärke i form av ett kummel i aktivt bruk. Foto Johanna Lega.

björksly sedan betet försvunnit. Vegetationen på klipporna består av ljung, krypen och lågt växande tallar.

Inga registrerade kulturmiljölämningar finns inom området. Söder om det finns en möjlig tomtning; platsen heter Nymans vik på utmarkskartan från 1797. Öster om området finns en stensättning (L1966:191). Äldre nedtecknade muntliga källor nämner att det på Björkö funnits flera »stenåldersplatser«. En stenmur syns på ortofotot i norra delen och kan härledas tillbaka till den gamla gränsen mot utmarken och vissa delar har haft samma sträckning sedan 1760 och 1797 då den utgjorde gränsen mot utmarken. Muren är en enkelmur som är typisk för Bohuslän.

Åtgärdsförslag och resultat i förhållande till undersökningsplanen

Inga avvikelser från undersökningsplanen förekom. Kulturmiljö, Förvaltningen för kulturutveckling har inga invändningar mot fortsatt exploatering. Hänsyn bör dock tas till samtliga stengärdsgårdar för att inte skada kulturmiljön.

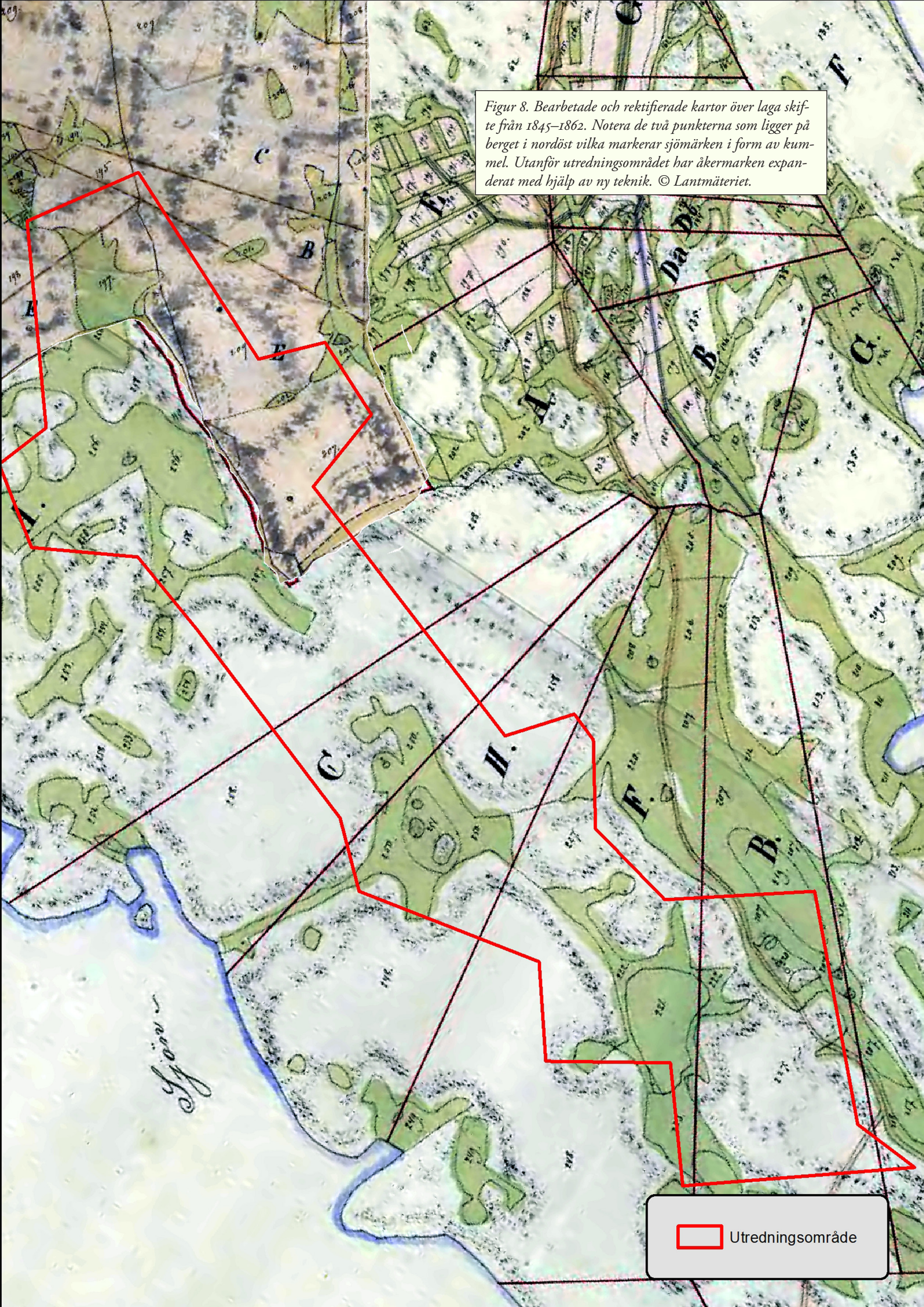

Figur 8. Bearbetade och rektifierade kartor över laga skifte från 1845–1862. Notera de två punkterna som ligger på berget i nordöst vilka markerar sjömärken i form av kummel. Utanför utredningsområdet har åkermarken expanderat med hjälp av ny teknik. © Lantmäteriet.

Litteratur

Otryckta källor

Fornreg, Riksantikvarieämbetets digitala fornminnesinformationssystem

Esri, digitalt kartmaterial

Historiska kartor, Lantmäteriet:

Öckerö socken Björkö nr 1–3 Storskifte på inägor 1760

14-öck-2a Storskifte, utmark 1797

Öckerö socken Björkö nr 1–3 Laga delning 1809

Öckerö socken Björkö nr 1–3 Laga skifte 1845

14-öck-31 Laga skifte 1862

Öckerö j131-9no Ekonomiska kartan 1936

Öckerö j133-7b1a76 Ekonomiska kartan 1973

Tekniska och administrativa uppgifter

Lst dnr:	431-5235-2021
Förvaltningen för kulturutveckling dnr:	KU 2021-00170
Förvaltningen för kulturutveckling projekt nr:	14538
Län:	Västra Götalands län
Landskap:	Bohuslän
Kommun:	Öckerö
Socken:	Öckerö
Fastighet:	Björkö 3:154, 3:317, 3:32, 3:65, 3:67
Koordinatsystem:	Sweref 99 TM
Ansvarig institution:	Förvaltningen för kulturutveckling, Västra Götalandsregionen
Projektledare:	Johanna Lega
Fältpersonal:	Johanna Lega, Mats Hellgren
Fältarbetstid:	1 dag
Arkiv:	Förvaltningen för kulturutveckling, diarium
Rapporten finns tillgänglig på:	https://app.raa.se/oppdata/forndok

Bilagor

Bilaga 1. *Rektifierad ekonomisk karta från 1973. Pälsdjursfarmen syns nu i norra delen. Den tidigare åkermarken öster om utredningsområdet är nu bebyggd. © Lantmäteriet.*